

पण लक्षांत कोण घेतो !

ह. ना. आपटे

समन्वय प्रकाशन, कोल्हापूर

प्रमुख वितरक

अजब डिस्ट्रीब्युटर्स

६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.

पण लक्षांत कोण घेतो ! : ह. ना. आपटे

© प्रकाशक

समन्वय प्रकाशन
६७८ ई वॉर्ड, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी २ री गल्ली, कोल्हापूर.

प्रमुख वितरक

अजब डिस्ट्रीब्युटर्स
६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.
मोबा. : ९४२२४२१५०२

अक्षरजुळणी

रावजी देसाई

मुखपृष्ठ

चित्रमित्र पब्लिसिटी, कोल्हापूर.

मुद्रक

श्री ज्योतिर्लिंग ऑफसेट, कोल्हापूर.

आवृत्ती

मे, २०१२

किंमत

रुपये ५२०/-

© सदर पुस्तकातील मजकुराचा हक्क मुक्त आहे; परंतु या पुस्तकातील मांडणी, मुखपृष्ठ किंवा एकंदरीत रचना यांची नक्कल करता येणार नाही, तसेच ट्रेसिंग किंवा निगेटिव्हच्या साहाय्याने छापताही येणार नाही. तसे आढळल्यास कायदेशीर कारवाई करण्यात येईल, याची नोंद घ्यावी.

पण लक्षांत कोण घेतो !

१. लहानपणची आठवण

त्या दिवसाची आठवण झाली म्हणजे मला अजूनदेखील हसू येते व मोठी मजा वाटते. तो दिवस म्हणजे आमचा केवढा आनंदाचा ! शेजारच्या ठकीच्या भावाचें नुकतेच लग्न झाल्यामुळे तिच्या घरीं रुखवताचे पुष्कळ सामान उरले होते. मलाहि माझ्या आईनें थोडेंबहुत गोडधोड करून देण्याचें कबूल केलें होतें; व दादानें मला मुंडावळीं वगैरे करून देईन म्हणून सांगितलें होतें. अशी एकंदर जय्यत तयारी होऊन बाहुलाबाहुलीच्या लग्नाला ते दिवशीं संध्याकाळचाच मुहूर्त आम्ही धरला होता. मी मुलाची आई आणि ठकी मुलीची आई ! कोणाची आई कोणी व्हावें याबद्दल आदले दिवशीं कोण तंटा ! ठकी म्हणे मी मुलाची आई होईन, मी म्हणें मी होईन, शेवटीं आमच्या दादानें तो आमचा न्याय निवडला. तो म्हणाला, 'चिठ्या टाकाव्या म्हणजे झालें.' मग त्यानेंच त्या चिठ्या लिहिल्या आणि डोळे मिटून ठकीला एक उचलावयास सांगितलें. तिला मोठी आशा होती कीं, आपणच मुलाची आई होऊं; पण दादानें ती चिठी उघडून पहाताच त्यांत माझे नांव वाचलें. आमच्या दादावर आमचा साऱ्यांचा पूर्ण विश्वास. तो म्हणेल तें खरें आणि साऱ्यांनीं त्याच्या सांगण्याप्रमाणें करावयाचें. ठकीची आणखीदेखील त्यानें समजूत घातली. तो तिला म्हणाला, 'ठके, तुझ्या इथं खरं खरं नाही बरं मुलाचं लग्न झालं नुकतंच ? मग आता का असं करतेस ? लुटपुटीचं तरी आमच्या इथं होऊ दे.' दादानें असे म्हटल्याबरोबर ठकीचा खेद सारा विरला. ती पहिल्याप्रमाणें आनंदली; पण तें दादाचे बोलणे ऐकून मला मात्र जरा वाईट वाटलें; कारण ठकी आपल्या भावाच्या लग्नांत नटे, मुरडे, उडे, बागडेहि; तेंव्हा मला वाटे कीं, आपल्या दादाच्या लग्नांत आपण असेंच करू. आणखी तें दादाचें लग्न केव्हां होईल असें मला झालें होतें. कोणी मुलगी सांगून आली, कीं

ही आता ठरलीच असें मला वाटे; पण शेवटी पाहावें तों कांहीं नाही. लग्नाचे मुहूर्तदिखील गेले !

दादाचे बोलणे ऐकून मला वाईट वाटलें हें मी आतां सांगितलेंच आहे. मी लागलीच त्याला म्हटलें, 'हे रे काय तुझं दादा ! तुझं नाही वाटतं आतां पुढल्या वर्षीं लगीन व्हायचं ? आई तर कालच म्हणाली कीं, लगीन झाल्यावांचून पुढल्या मार्गेंसर काहीं जाऊं घायचा नाही. आणखी मुलगी कोण, ठारूक आहे का ?' एवढं म्हणून मी हसत हसत ठकीकडे पाहिलें, तों ती मुरका मारून कपाळाची आंठी चढवून पण गालांतल्या गालांत हसत म्हणते; 'जा मेले ! ग काय हें यमितले तुझं ? मी अशांन पुन्हा कधी तुझ्या घरांत पाऊल घालायची नाही. एवढ्याकरितां का तूं मला खेळायला बोलावलंस ?'

मी त्यावर पुनः हसत म्हटलें, 'अबब ! केवढा तरी हा फणकारा हा जशी कांही आत्ताच तूं माझी थोरली वहिनी झालीस !'

तें ऐकून तर ठकी जावयाला निघाली, तेव्हां दादा झटकन् उठून तिला धरून म्हणतो, 'ठके, तू काय ऐकतेस ग तिचं ? ती अशीच चहाटळ आहे. यमे तुझ मी मोर्ती ओंवून घायचा नाही, आणखी गडी फू करीन बरं का ?' हे शेवटले शब्द मोठा रागाचा आव घालून दादा बोलत होता खरा, पण ठकीकडे पाहून तो चोरून हसत होता हे माझ्या लक्षांत आल्यावांचून राहिले नाही. त्याचे बोलणें ऐकून मी पुनः मोठ्यानें हसून म्हणाले, 'दादा ! लगीन झालं नाही तोंच तूं तिचा कैवार घेऊन माझी गडी फू करायला लागलास आं ?'

तें ऐकून तर ठकी गेलीच दाराच्या बाहेर, आणखी दादा माझ्याशीं बोलेनासा झाला. तेव्हा उपाय काय राहिला ? मी धावत धावत ठकीच्या घरी गेले आणि ठकीला हांका मारूं लागलें तों ठकी कुठें ओ देईना ! शोधून शोधून दमलें आणि हिरमुसली होऊन परत आलें, तो ठकी आणि दादा एकमेकांशी कुजबुजत बसलीं होती. माझ्याशीं, मी पायां पडेपर्यंत बोलू नये असे ठकी दादास सांगत होती असे मला वाटले. मी जाऊन त्यांच्या विनवण्या करू लागले. त्यांनी जेव्हा माझ्याकडून पुनः चावटपणा करणार नाही असें पक्कें कबूल करून घेतलें, तेव्हा मला गय केली आणि पुनः खेळण्याचें व बाहुलीचे लग्न करण्याचें ठरलें. ते दिवशीं शनिवार असल्यामुळे दादा सकाळीच शाळेत जाऊन आला होता, त्यामुळे त्याला दुपारीं खूप वेळ होता. आमचा तंटा मिटून लग्नाचें ठरल्याबरोबर मग त्या धांदलीला काय

विचारतां ? जणू काय मुहूर्त टळण्याची मोठी भीती ? मी आपली मोत्यांची पुरचुंडी दादाच्या पुढे टाकली. तो मुंडावळी करण्यांत गुंतला. मी आईनें चोळ्या शिवतांना दिलेले निरनिराळे जरीचे, मखमलीचे, रेशमी, साधे असे तुकडे काढून त्यांच्या सारख्या घड्या घालूं लागले. व त्यांतल्या त्यांत मुलीला कोणत्या वेळी कोणत्या घड्या व चोळ्या घावयाच्या, मुलीच्या आईला काय काय घावयाचें, आपण कशासाठीं रुसून बसावयाचे वगैरेंबद्दल अगदीं यथास्थित विचार करीत होतें. मुलाला अंगठीबद्दल रुसविण्याला तर राहावयाचेंच नाही, आधीं मोफत मागवयाचा, पण निदान हिऱ्याची अंगठी किंवा तीन तोळ्यांचें वळे घेतल्यावांचून त्याचा रुसवा जावयाचाच नाही असा माझा पक्का निश्चय झाला. ठकीला पण अगदीं ठिकठिकाणीं वाकवीन. मी मुलाची आई, ती मुलीची; तिनें पाया पडलेंच पाहिजे. तिला असें टाकून बोलेन, तसें खोंचून बोलेन. असे एकसारखे बेत चालले होते. मधून मधून दादाला मी व मला दादा त्यासंबंधानेंच विचारीत होता. त्याच्या मुंडावळी झाल्या. मग आम्ही उष्टी हळद आणण्याविषयी ठकीला निरोप पाठविला. इतक्यात पाहा काय कटकट ती, आई वर आली आणि म्हणते, 'यमे, या सुंदरीला (माझी धाकटी अडीच तीन वर्षाची बहीण) घे खेळायला' मी आईला पुष्कळ सांगितले कीं ती आमचा खेळ उडवील, रडेल, तिथे घाण करील, पण आई कुठें ऐकते ? तिनें माझ्यापुढें तिला ठेवून दिलीच. मला मोठा राग आला. इतक्यांत सुंदरीहि रडूं लागली. तेव्हा तिला उचलून मी आपल्या कमरेवर आदळली आणखी म्हटले, 'काय तरी बाई या आईची कटकट आहे ? आम्हांला पुरतें खेळूंदेखील देत नाही.' ऐन खेळाच्या भरांत यावे आणि एखाद्यानें येऊन काम सांगावें किंवा एखाद्या भावंडाला खेळवायला सांगावें म्हणजे जो राग येतो, त्याचा अनुभव ज्याला आला असेल, त्याला या माझ्या बोलण्याचें कांहीच वाटणार नाही. आमच्या दादानें ते बोलणें ऐकून तो मला म्हणतो, 'यमे, आईची कटकट म्हणतेस का ? तूं आतांशा फाजीलपणा भारी करायला लागली आहेस !'

'नाही रें दादा ! माझ्या तोंडांत तें आपलें आलं. मी आतां नाही हो कधीं असं म्हणायची,' असें म्हणून मी त्याचा राग घालविला.

असो. थोड्याच वेळांत ठकी पाच-सात मुलींना बरोबर घेऊन आमच्या इथे उष्टी हळद घेऊन आली. तें पहाण्याबरोबर आपल्या इकडे बायका नाहीत, आपण एकट्याच असे माझ्या ध्यानांत आले व मी भराभर उष्टी हळद झाल्यावर दोघीचौघी

निराळ्याच मुली गोळा करून आणल्या. आईने कबूल केल्याप्रमाणे सामान दिले व आमचा एकच धुडगूस चालला. मी इकडून तिकडे दडदड धावावे. एकदा तर सुंदरीला घेऊन मी पडले यावर तिने जो आकांत केला, तो कांही विचारू आली, संतापली व 'दम धरा, तुमचे खेळणेच बंद करून टाकते' असे म्हणाली. मी आपली चोरासारखी उभी राहिले. दादाने रदबदली केली, तेव्हा एकदाचा खेळ पुनः सुरू झाला. चार वाजण्याच्या सुमारास त्या आमच्या धुडगुसाला त्रासून ठकीच्या आईने आम्हांला माझ्या घरीच सर्व खेळण्यास सांगितले. तेव्हा मुलामुलींचा जानोसा घरात होऊन आमच्या घरात एकच गर्दी उडाली. हसणें काय, खिदळणें काय, आरडणें काय, ओरडणें काय, कांही कांही बेसुमार झाला ! शेवटी पांच वाजण्याच्या सुमारास अंतरपाट धरून आम्ही सर्व मंगलाष्टके म्हणू लागलो. त्या वेळच्या त्या हसण्या-ओरडण्याला काय पुसता ? आमच्या अंगांत जितके म्हणून अवसान होते तितके खर्चून 'शुभमंगल सावधान' चालले होते. ती मंगलाष्टके म्हणजे काय असतात हे साऱ्यांना ठाऊक आहेच. त्यांत आमचा दादा फार नकली असल्यामुळे त्यांना किती वेळ तरी परोपरीची मंगलाष्टके म्हटली. त्यानें म्हणावे, आम्ही त्याचा सूर धरावा आणि पोट दुखेपर्यंत हसावे. असा एकसारखा हमामा चालला होता ; पण इतक्यांत तो सर्व हमामा, तो सर्व धुडगूस एका क्षणाच्या आंत नाहीसा झाला. आमचे बाबा जे ऑफिसांतून आले ते वस्कन आमच्या अंगावर येऊन, 'काय काट्यांनी वेवतावून सोडलं आहे, चला व्हा चालत्या आपल्या घोघर. काय रे, ए गाढवा, तू बारा वर्षांचा गधडा झालास तरी अजून असले खेळ खेळतोस ! चल निघ इथून ! या कार्टीला तर...' हे शब्द ऐकून मी तर पळालेच. मला पळतादेखील येईना. सर्व अंग लटलट कापू लगाले. सुंदरी तिथेच रडत होती. मुली पहिल्या सपाट्यासच पळाल्या. मी जी पळाले ती अगदी खाली जाऊन सेंपाकघरांत आईच्या पाठीमागे लपले. ती मला 'का ? काय ?' म्हणून पुष्कळ विचारू लागली, पण माझ्या तोंडून एक शब्द निघेल तर शपथ ! थोडासा धीर घेऊन मी आईला काही सांगणार, तोच दादाही घाबऱ्या घाबऱ्या खाली आला व 'आई आई, तुला बाबा आधीच्या आधी वर बोलावताहेत ; चल, चल, ते आज असं कां करताहेत कोणास ठाऊक' असे आईस म्हणू लागला. ते त्याचे शब्द ऐकून आईचा चेहरादेखील खरकन् उतरल्यासारखा झाला. तिने दादाला एक दोन प्रश्न विचारून माडीचा रस्ता धरला. दादाही तिच्या मागून चालला होता, पण मी त्याच्या लंगोटीचे शेंपूट ओढले ; तो परत आल्यावर मी

त्याला 'तुला बाबा आणखी काही बोलले का रे?' म्हणून विचारू लागले; तेव्हा तो म्हणतो, 'चल, मी तुझी गडी फू केली आहे आजपासून; तू मोठी अप्पलपोटी आहेस. मला एकट्यालाच बाबांपुढे टाकून आपण पळून आलीस.' ते त्याचे बोलणे ऐकून माझे मन मला खाऊ लागले व त्याच्या काकुळती करून मी त्यास म्हणाले, 'दादा, असं काय बरं करतोस? मी किनई फार घाबरले. तूच सांग बरं, तू माझ्याएवढा असतास आणखी मी तुझ्याएवढी असते तर असंच करतास की नाही बरं? त्यांतून आजच्यासारखे कधीतरी बाबा रागावले होते कां?' अशा तऱ्हेने त्याच्या विनवण्या केल्यावर त्याने माझ्याशी गट्टी केली व आम्ही दोघेहि बाबांच्या वर्तनाबद्दल विचार करित बसलो. दादा म्हणाला, 'बाबा आपल्यावर इतके रागावले आहेत की ते आज आपणां दोघांनाहि घराबाहेर घालवून देणार. ते मला म्हणालेदेखील की, दम धर गुलामा, तुला घराच्या बाहेर हांकलून देतो, एक क्षणभरदेखील ठेवीत नाही; अन् तुझ्याबरोबर त्या कारटीलादेखील! काट्यांनी जसं पिसाळून सोडलं आहे !'

हे दादाने सांगितल्यावर मी तर नुसती गर्भगळीत होऊन गेले, पण दादाने मला खूप धीर दिला. वाचकहो, लहानपणी एखादे यःकश्चित् संकट आले तरी त्याचे केवढे महत्त्व वाटते व मुले त्याचा केवढा ढोंगर करतात, याचा अनुभव तुम्हांपैकी बहुतेकांस असेलच. आम्हांला तर असे पक्के वाटले की आतां आपल्याला बाबा घालवून देणार. आपण भिकारी होणार. दादा तर म्हणाला, 'अजून माझं अक्षर चांगलं झालं नाही. नाहीतर मी कारकुनाची चाकरी करून दोघांचं पोट भरलं असतं. आपण बाबांच्या हातापाया पडून क्षमा मागू. पुनः करणार नाही, चुकलो असं म्हणू, विनवण्या करू, पण इतकं करून त्यांनी ऐकलं नाही तर नाइलाज होईल. मी माधुकरी मागेन आणि तुझं व मी आपलं पोट भरीन. तू भिऊ नकोस. मी तुला मुळीच अंतर देणार नाही.' असे नाना प्रकारचे बेत चालले आहेत व आम्ही दुःख करित आहोत, इतक्यात आई मंद मंद पावले टाकीत खाली आली. तिचा तो त्या वेळचा चेहरा मला अजून स्पष्टपणे आठवतो आहे. तिच्या दोन्ही डोळ्यांतून आश्रू निघून ते गालावर पडले होते. डोळे किंचित् लाल झाले होते. आम्हांला पाहिल्यावर ती किंचित् स्तब्ध उभी राहिली, पण झटकन भानावर येऊन तिने आपले डोळे पुसले व आम्हांला शांत व गंभीर अशा स्वराने म्हणाली, 'चला रे, आपल्याला आज रात्रीच्या गाडीनं आजोळी जायचं आहे. चला व्हा वर ! आपली बांधाबांधी करा!' ते तिचे शब्द ऐकून आमच्या मनाची काय स्थिती झाली असेल ती कल्पनेनेच जाणावी !

आमच्या मनाची स्थिती काय झाली असेल हे कल्पनेनेच जाणावे, असे मी म्हटले आहे, याचे कारण फार निराळे आहे. मुलांचे मन किती चंचल असते हे लक्षात वागवून जे ते वाक्य वाचतील, त्यांस मात्र त्या वाक्याचा खरा अर्थ कळेल. आई रडत रडत खाली आली व 'चला रे, आपल्याला आज रात्री आजोळी जायचं' असे म्हणाली. यामुळे आम्हांला वाईट वाटले. आश्चर्य वाटले, आमचे मन चमत्कारिक झाले, आणि मी सांगते याचे तुम्हांला कदाचित् आश्चर्य वाटेल पण मी आता सांगतेच - मला थोडासा आनंदही झाला; त्याचे कारण फार निराळे होते ते असे : सरासरी पाच सहा वर्षे झाली, आई आजोळी गेली होती. मी त्यावेळी अगदी लहान होते म्हणजे मला पुरते समजत नव्हते. तेव्हाच्या आजोळच्या गोष्टी दादाला मात्र चांगल्या आठवत व तो कधी कधी मला सांगेहि; परंतु मला कांहीएक आठवत नसे, त्यामुळे नेहमी असे वाटे की, पुनः एकदा जर आम्ही सगळी आजोळी जाऊं तर बरे होईल; कारण तेथे मजा म्हणजे कांही विचारू नका. दादाच्या सांगण्यावरून मला वाटे हो, बाकी कांही मला आठवत नसे हे मी तुम्हांला सांगितलंच आहे. आजोळच्या गोष्टी निघाल्या की, मला नेहमी तिकडे जावे असे वाटे, तेव्हा तो प्रसंग आज आला असं पाहून मला थोडेसे बरे वाटले यांत आश्चर्य करण्याजोगे काय होते? आपल्याला काय कारणाने आज जावे लागत आहे आणि कसे जावे लागत आहे याबद्दल कांही मनांत आले नाही.

आईचे ते शब्द ऐकून मी दादाकडे पाहिले, परंतु दादाच्या चेहऱ्यावर कांही आनंद दिसेना. आई जे शब्द बोलली तेवढेच काय ते. त्यावर जास्त कांहीच बोलेना. तेव्हा मी तिच्याजवळ जावे असा विचार केला आणि आतां कांही विचारणार तिला, तो जिऱ्यांत जडशी पावले वाजली. ती ऐकण्याबरोबरच माझा जीव भ्याला व मागे वळून पाहणार तो आमचे बाबा आमच्यापुढे येऊन उभे राहिले व पुढील शब्द माझ्या कानी पडले, 'अरे ! ही कारटी इथं दिखील बसली आहेत का ? चोरांचा चांगलाच समाचार घेतला पाहिजे.' असे म्हणून त्यांनी दादाचा दंड धरला व त्याच्या एका थोबाडांत देऊन म्हटले, 'चल निघ इथून. निघ. कांहीतरी वाचीत बस जा. सारा दिवस शिच्यांचा धुमाकूळ. काय गं ए कारटे, तो तिथे सगळा पसारा करून टाकला आहेस तो कोण आटपील ?' असे म्हणून त्यांनी मलाही आईजवळून ओढले, पण तिनें लागलीच त्यांचा हात एकीकडे करून 'हे काय हे ! त्या पोराने काय म्हणून राग ? त्यांनी काय केलं आहे ?' असे म्हटले. आईने हात एकीकडे करून माझी